

Antillen evenzovele bewijzen voor het feit, dat de Nederlandse dekolonisatiepolitiek een heel eigen karakter heeft. Bovendien is er sprake van nog een uniek kenmerk van de Nederlandse (de)kolonisatiepolitiek: in alle — twee — gedekoloniseerde gebieden, dus zowel in Indonesië als in Suriname, is een militaire dictatuur aan de macht gekomen.

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat Nederland op een heel eigen wijze aan de expansie van Europa heeft deelgenomen. Waarom heeft de auteur de beantwoording van deze vraag niet tot de rode draad van zijn boek gemaakt? Nu bevat zijn boek een aantal verhalen, maar zo'n vraag had het boek ook nog een plot gegeven. Overigens haast ik mij hieraan toe te voegen, dat er ook talloze elementen in de Nederlandse expansie overzee zijn, die niet uniek kunnen worden genoemd. Zo komt de auteur aan het slot met een bijzonder afgewogen eindoordeel over de effecten van de Nederlandse koloniale expansie. In economisch opzicht lijken de koloniën voor de groei van de Nederlandse economie niet van uitzonderlijk belang geweest te zijn en dat was voor de andere koloniale mogendheden in Europa niet anders.

Hoe moeten we — tot slot — dit *magnum opus* van Van Goor typeren? Is het een studieboek? Nee, er ontbreekt een these of een rode draad. Is het een naslagwerk? In zekere zin wel, hoewel die functie ernstig geweld wordt aangedaan door de vele foutjes en onnauwkeurigheden, de slecht gekopieerde kaarten, het weinig intelligente register, de primitieve appendices. Met name moet hier bestraffend gewezen worden op de wel zeer selectieve literatuuropgave. Na het lezen van de daarin genoemde titels kan de auteur het hier besproken boek niet hebben geschreven. Als voorbeeld wijs ik op de goed geïnformeerde beschrijving van de aanvoer van Brits-Indische contractarbeiders naar Suriname, waarover in de literatuuropgave nauwelijks informatie is te vinden. Jammer ook, dat er geen voetnoten zijn gebruikt. De uitgever had zeker wel wat meer energie kunnen investeren in de uitgave van dit boek.

Dit overzicht van de Nederlandse expansie kan het best worden getypeerd als een leesboek, waarin de formidabele kennis van Van Goor over de koloniale geschiedenis van ons land in Oost en West is samengevat. In feite is het een monument van jarenlange literatuurstudie, die dit overzicht in vele opzichten doet afwijken van dat van Colenbrander. Gelet op de schaalvergroting van het historische onderzoek lijkt het mij onwaarschijnlijk, dat er weer zeventig jaar zullen verstrijken vóór een volgend overzicht van het Nederlandse aandeel in de expansie van Europa het licht zal zien. Alleen zal de vraag steeds luider worden: welke dappere eenling durft dat nog aan?

P. C. Emmer

1 H.T. Colenbrander, *Koloniale geschiedenis* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1925-1926).

H. J. M. Nellen, *Ismaël Boulliau (1605-1694). Astronome, épistolier, nouvelliste et intermédiaire scientifique. Ses rapports avec les milieux du 'libertinage érudit'* (Dissertatie Nijmegen 1980, Études de l'Institut Pierre Bayle (SIB) XXIV; Amsterdam-Maarssen: APA-Holland university press, 1994, xii + 608 blz., f150,-, ISBN 90 302 1034 6).

De overgang van de astrologie naar de astronomie is het breekkijzer geweest voor de doorbraak van het heliocentrisch wereldbeeld. Bij zulke overgangprocessen willen topgeleerden nogal eens met de eer strijken ofschoon de subtop veel effectiever aan verspreiding en acceptatie van het nieuwe heeft bijgedragen. De astronoom Boulliau, wiens naam alleen nog in een straat van zijn geboortestad Loudun en een maankrater voortleeft, behoorde vermoedelijk tot die geleerden van het tweede garnituur die een rol van het eerste plan in de discussies van zijn tijd

speelden. Hij converseerde en correspondeerde actief met allen die meetelden, bereisde half Europa, van Holland en Italië tot Constantinopel, en werkte onder de protectie van invloedrijke heren als Jacques Dupuy en Jacques-Auguste de Thou. Maar de Académie des Sciences bleef voor hem gesloten en de troostprijs van het lidmaatschap van de Royal Society bevredigde hem maar half. Veel interessanter dan Boulliau's bijdrage aan de astronomie is dan ook de wijze waarop deze weinig gefortuneerde notariszoon zijn leven inrichtte en in het netwerk van de Republiek der Letteren functioneerde. Welke strategieën moest zo'n beroepsgeleerde ontwikkelen om zich staande te houden of eenvoudig aan het werk te kunnen blijven? Over wat voor hulpmiddelen beschikte hij om zijn doel te bereiken: publicaties, instrumenten, brieven, conversaties, reizen, lidmaatschappen? Wat was zijn intellectuele speelruimte? Hoe hield hij zijn reputatie in stand? Waar kon hij wel en niet vrijelijk over spreken, niet alleen op wetenschappelijk gebied, maar ook in de politieke en dogmatische zaken die bij geleerde correspondenten uit andere landen, culturen en godsdiensten bijna onvermijdelijk aan bod kwamen? Zo was zijn correspondent Lubieniecki een Poolse sociniaan die door Boulliau met veel moeite bij zijn wetenschapsagenda werd gehouden.

Al die vragen komen aan bod in dit boek van H. Nellen, een bewerkte vertaling van zijn Nijmeegse dissertatie uit 1980. Hij maakt er nauwgezet, en met aandacht voor de details die het verschil uitmaken, de balans op van Boulliau's leven en handelen als geleerde, met zijn bijdragen aan de wetenschap op de achtergrond. Behalve zijn levensverhaal vinden we er de analyse van vijf correspondenties (met Dupuy, Heinsius, Portner, Lubieniecki en Hevelius) en een conclusie die uitvoerig ingaat op de aard van Boulliau's *libertinage*. Ismaël Boulliau (1605-1694) was als calvinist geboren maar bekeerde zich op 21 jaar tot het katholicisme en was vier jaar later priester. In Loudun maakte hij van nabij het proces tegen pastoor Urbain Grandier mee, die wegens hekserij werd verbrand (1631-1634). Hij werd er hevig door geschokt, zoals hij ook de veroordeling van Galilei diep betreurde. Het moet hem er definitief voor hebben gewaarschuwd al te expliciet uiting te geven aan zijn opinies, de wetenschappelijke inclusie. In het vervolg zou hij als intellectueel de nodige voorzichtigheid bewaren.

Natuurlijk kon Boulliau, die op de bescherming van anderen was aangewezen, zich slechts ontplooiën in Parijs. Hij maakte daar deel uit van de twee meest befaamde wetenschapskringen van zijn tijd: de academie van de gebroeders Dupuy en de kring van Mersenne. Samen met Descartes, Gassendi, Mersenne, Sorbière en Guy Patin behoort Boulliau tot de pioniers van de nieuwe wetenschap en de aanhangers van de fysica van Galilei, maar door zijn leeftijd vormt hij al de overgang naar de tweede generatie, die van Christiaan Huygens, met wie hij tal van banden onderhield. Boulliau's overtuiging dat het heliocentrisme de ware wetenschap was, streed natuurlijk met de leer van de kerk. Maar net als Gassendi, Jansenius en later Pascal nam hij het dualistisch standpunt in dat wat object van het geloof was geen object van de rede kon zijn. De wetenschap behoorde voor hem niet tot de geloofsorde. Twijfel werd dus overbodig. Zo omzeilde hij het conflict tussen geloof en rede, dat anderen zo in verwarring of in moeilijkheden bracht. Boulliau kon dan ook met grote gemoedsrust tegelijkertijd zijn religieuze orthodoxie belijden en het heliocentrisme verdedigen. Maar hij pleitte er wel voor dat de kerk zich voor de nieuwe wetenschap zou openstellen. Zijn evident heliocentrische positie ten aanzien van de beweging van de planeten bezorgde hem een aanval van Jean-Baptiste Morin, professor aan het Collège Royal en een praktizerend astroloog. Ook Boulliau deed aan astrologie. Hij was zelfs via de astrologie tot de astronomie gekomen en bleef horoscopen trekken, onder andere voor prinses Albertine-Agnes van Nassau en kardinaal Mazarin. Maar hij voorzag zich stiekem van de nodige achtergrondgegevens en meer in het algemeen verzette hij zich mordicus tegen elke vorm van magie.

Die dubbelzinnigheid is kenmerkend voor de geleerden in de tussenfase. Huygens had er

geen last meer van: die wist niet eens welke gegevens Boulliau voor een betrouwbare horoscoop nodig had. Belangrijker nog was de twijfel van de Inquisitie aan Boulliau's orthodoxie. Op aanraden van zijn Romeinse vriend dom Christophe Dupuy bleef hij tijdens zijn Italiëreis in Florence en vermeed hij het gebied van de kerkelijke staat om niet in dezelfde gevangenis als Galilei te eindigen. Van Florence ging hij naar Smyrna en Constantinopel, waar hij zijn proeven en experimenten voortzette. Hij vond er weliswaar niet de kennis die hij verwachtte maar er ging wel een nieuwe wereld voor hem open. De nieuwsgierige Boulliau had op Descartes voor dat hij veel meer gewicht hechtte aan experimenten dan aan redeneringen. Hij behoort al tot het baconiaanse universum. Tegelijk behoevde hem dit voor overdrijvingen of al te gewaagde stellingen. Misschien is die al vroeg aangeleerde voorzichtigheid wel Boulliau's grootste handicap geweest. De geniale trekken die hij zeker had bleven daardoor in een veredelde vorm van geleerd ambacht steken. Nellen heeft Boulliau dan ook precies het monument gegeven dat hem toekomt: het naamregister achterin leest als een Baedeker van de geleerde wereld, en wie het boek uit heeft, staat verbluft dat een zo rijk geschakeerd, ambitieus en vol leven zo stil als een nachtkars kon uitgaan. Ook dat was vroeg-moderne wetenschap.

Willem Frijhoff

W. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemsz.: een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf 1607-1647* (SUN-Memoria; Nijmegen: SUN, 1995, 928 blz., f89,50, ISBN 90 6168 402 1).

This remarkable book has its origins in the realisation that two apparently unconnected episodes of Dutch seventeenth-century history — the visionary experiences of a fifteen-year old orphan in Woerden in the early 1620s and the career of one of the first ministers of the Reformed Church in New Netherland — were in fact intimately related as the religiously-inspired orphan, Evert Willemsz., became the minister, Ds. Everhardus Bogardus. The author has aimed to produce a 'biography in context'; this was perhaps the only practicable option as very little is known about Even's earlier life, and relatively little about the period between his brief local notoriety and his re-emergence in a prominent rôle in the new American settlement. His aim is to show not only how a particular individual was shaped by the conditions of his time, but also how he could create new opportunities for himself through a process of interaction with his cultural environment. This ambitious project necessitates an interrogation of the social and cultural context of the various episodes of Even's life, and it is this investigation which has made possible a large book about a man about whom relatively little is known.

The first part of the book (nearly 500 pages) concentrates on the two visionary episodes of 1622-1623 and their context. Next comes a brief section on Even's period as a *ziekentrooster* in Mouree, and then the second major focus of the study, Bogardus in New Netherland. Important themes in the first part are the setting in Woerden, Even's family and social background, and the beginnings of reformed pietism in the Republic. Frijhoff argues that the religious situation in Woerden was crucial: the newly-victorious contraremonstrants were firmly backed by the town government but faced by a largely-hostile community, partly lutheran and partly remonstrant. Even's visions could be represented as emblematic of the truth of the contraremonstrant position, as well as being in content an expression of orthodox pietism. The dynamic element of this part of the story is the way in which Evert was able to use his experiences to move from his artisan origins to a more elevated place in society through Latin school and the university of Leiden, ending up with a new persona, the latinised Everhardus Bogardus. The Mouree period is almost all context, for lack of other evidence, but Bogardus' career in North America offers the opportunity to match context with more conventional narrative. In particular,